

Fecr Yayınları: 407

MEZHEP-İKTİDAR İLİŞKİLERİ
-Erken Dönem Abbasilerde-

Dr. Fatih SANCILI
(ORCID NO: 0000-0003-0905-7700)

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

1. Baskı: Şubat 2021

ISBN: 978-625-7879-48-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MEZHEP-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

-Erken Dönem Abbasîlerde-

Dr. Fatih SANCILI

Şubat 2021

Dr. Fatih SANCILI

1965 yılında Sivas-Gürün'de doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, “Sâmiha Ayverdi'nin Dinî Düşüncesi” başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını (2013), “Erken Dönem Abbasîlerde Mezhep-İktidar ilişkileri” adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2021). Akademik çalışmalarını klasik mezhepler üzerinde yoğunlaştıran Sancılı halen Mili Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13
1. Araştırmanın Konusu	13
2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	14
3. Araştırmanın Yöntemi	15
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	24
4.1. Siyasî Yönetim Modelleri	31
4.2. Dinî-Siyasî Mücadele Tipleri	38
5. Araştırmanın Kaynakları	40
5.1. Klasik Kaynaklar	40
5.2. Çağdaş Kaynaklar	46

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER DÖNEMİNDE ABBÂSÎ DAVETİ	53
1. ABBÂSÎ DAVETİNE ZEMİN HAZIRLAYAN DİNÎ-SİYASÎ HAREKETLER	53
2. ABBÂSÎ DAVETİNİN TEŞEKKÜLÜ	62
2.1. Muhammed b. Ali Dönemi	62
2.2. İmâm İbrahim b. Muhammed Dönemi	68
3. ABBÂSÎ DEVLETİNİN KURULUŞU	70

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN DÖNEM ABBÂSÎ DEVLETİNİN DİNÎ VE MEZHEBÎ POLİTİĞİ	75
1. ABBÂSÎ İKTİDARINI MEŞRULAŞTIRMA ÇABALARI	75
2. EBÛ'L-ABBÂS ES-SEFFÂH'IN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ	79
3. EBÛ CA'FER EL-MANSÛR'UN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ	86
3.1. Şii İmâmet Söyleminden "Sultan" İdeolojisine Geçiş	86
3.2. Gulat-ı Şîa İle Arasına Mesafe Koyması	88
3.3. Şii "Mehdî"nin Karşısına Sünnî "Mehdî"yi Koyması	91
3.4. Hz. Ali Yanlısı İhtilalci Hareketlere Karşı Dinî-Siyasî Politliği	94
3.5. Hâricî Ayaklanmaları ve İlk Hâricî Hâkimiyetleri	105
4. MEHDÎ-BİLLÂH'IN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ	107
4.1. Emevî İmâmet İddiasının Reddedilişi	107
4.2. Aşırı Şîa İle Mücadelenin Sürdürülmesi	108
4.3. Zenâdîka'ya Karşı Aktif Mücadele Başlatılması	110

4.4. Hz. Ali Soyuna Karşı Yumuşak Bir Politika İzlenmesi -----	113
4.5. İmâmî Çevrenin Politik Bir Tehdit Olarak Algılanmaya Başlaması -----	114
4.6. Hz. Ali Soyunun İmâmetinin Teolojik Olarak Reddedilişi -----	115
5. MÛSÂ EL-HÂDÎ'NİN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ -----	117
5.1. Zenâdika İle Mücadeleye Devam Etmesi-----	118
5.2. İsyancı Ali Oğulları İle Mücadele Etmesi-----	119
6. HÂRÛN ER-REŞÎD'İN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ -----	121
6.1. Zenâdika ve Horasan Gulâtı İle Mücadeleyi Sürdürmesi -----	121
6.2. İsyancı Ali Oğulları ve Zeydiyye'ye Karşı Siyasî ve Mezhebî Politigi ----	123
6.3. İmâmî Çevreye Yönelik Siyasî ve Mezhebî Politigi -----	125
6.4. Hâricîler'e Yönelik Siyasî ve Mezhebî Politigi -----	127
7. EMÎN'İN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ -----	128
7.1. Hilâfetin Teolojik Dayanaklarının Sağlamaştırılması -----	129
7.2. Emevî Mehdî İddiasının Reddedilişi-----	133
8. ME'MÛN'UN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ -----	135
8.1. İsyancı Ali Oğulları ve Zeydiyye'ye Karşı Siyasî ve Mezhebî Politigi ----	135
8.2. İmâmîye Politikası: Ali er-Rızâ'yı Veliht Tayin Etmesi -----	140
8.3. Horasan Gulâtı İle Mücadelesi -----	150
8.4. Mu'tezile'yi Desteklemesi ve Halku'l-Kur'an Meselesi -----	153
9. MU'TASİM-BİLLÂH'İN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ -----	161
9.1. Mu'tezile Politikası: Mihne Politikasının Devam Ettirilmesi -----	162
9.2. İsyancı Ali Oğulları ve Zeydiyye'ye Karşı Siyasî ve Mezhebî Politigi ----	165
10. VÂSİK-BİLLÂH'İN DİNÎ-MEZHEBÎ POLİTİĞİ-----	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZHEPLERİN ERKEN DÖNEM ABBASÎ DEVLETİNE KARŞI SOSYOPOLİTİK VE DİNİ TUTUMLARI -----	177
1. HÂRİCÎLER-----	177
1.1. Hâricîlerin İmâmet Nazariyesi-----	177
1.2. İktidarla Olan İlişkileri-----	184
2. MÛRCİE -----	191
2.1. İmâmet Nazariyesi -----	191
2.2. İktidarla Olan İlişkileri-----	204
3. ŞÎA -----	220
3.1. İmâmîye Şîası-----	221
3.1.1. İmâmîye Şîası'nın İmâmet Nazariyesi -----	221
3.1.2. İktidarla Olan İlişkileri-----	228
3.2. Zeydiyye-----	239
3.2.1. İmâmet Nazariyesi -----	239
3.2.2. İktidarla Olan İlişkileri-----	242

3.3. İsmâiliyye-----	254
3.3.1. İmâmet Nazariyesi-----	254
3.3.2. İktidarla Olan İlişkileri -----	263
3.4. Gâliyye -----	296
3.4.1. İmâmet Nazariyeleri-----	296
3.4.2. İktidarla Olan İlişkileri -----	315
4. MU‘TEZİLE-----	371
4.1. İmâmet Nazariyesi-----	371
4.2. İktidarla Olan İlişkileri -----	385
5. EHL-İ SÜNNET VE’L-CEMÂAT -----	402
5.1. İmâmet Nazariyesi-----	402
5.2. İktidarla Olan İlişkileri -----	422
SONUÇ -----	445
KAYNAKÇA -----	450

ÖN SÖZ

İslâm kültür mirasının en zengin ve en renkli alanlarından birisi hiç kuşkusuz Mezhepler Tarihidir. İslâmın tarihî tecrübesinde ortaya çıkan fırka ve mezhepler, dinî, siyasî ve toplumsal şartların etkisiyle kurumsallaşmış beşerî oluşumlardır. İslâm toplumunda ortaya çıkmış olan fırka ve mezheplerin etkisi sadece ortaya çıkmış oldukları toplumsal çevre ve zaman dilimiyle sınırlı kalmamış, günümüze kadar gelen tarihî süreç içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu sebeple İslâm dünyasında ortaya çıkmış olan fırka ve mezhep hareketlerini doğru ve sağlıklı bir şekilde anlamak, analiz etmek, toplumsal dinamikleri iyi okumak, geleceğimizi sağlam temeller üzerine inşa etmemiz açısından son derece önemlidir.

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından başlayarak Abbâsîlerin ikinci yüzyılına kadar uzanan zaman dilimi içerisinde İslâm dünyasında ortaya çıkmış olan mezhep hareketlerinin iktidarla olan siyasî ilişkilerini bilmenin İslâm siyasî düşünce hayatında kapalı kalmış birçok noktanın aydınlatılmasına önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz.

İslam tarihindeki fırka ve mezhep hareketleri son derece karmaşık toplumsal olgulardır. Tek başına hiçbir belirli çerçeve, olaylar grubu veya kişiler bu hareketlerin tek nedeni olarak görülemez. Tarihî süreç içerisinde bir fırka ya da mezhebin gelişimini ve kurumsallaşmasını çeşitli faktörler etkilemiştir. Bu faktörleri ortaya koyan, hareketin tarihsel çok biçimliliğini tek başına kavrayabilmiş bir teori veya teoriler grubu oluşturmak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Çalışmamız ulaşılabildiğimiz kaynaklara kulak vererek kullandıkları dil yapılarını çözümlenmeye çalışmak, kendimizi onların doğrudan hitap ettikleri okurların yerine koyarak dinlemek ve böylece konuların hangi başlıklar altında inceleneceklerini eserlerin satırlarından çıkararak mezheplerin siyasî görüşlerini yazmak şeklinde olmuştur. Bu yöntemle yaptığımız çalışmamızın, daha sonraki araştırmacılar için geniş bir çözümleme olanağı sağlayacağı söylenebilir.

Fırka ve mezheplerin iktidarla ilişkilerinin fikrî yapıları İslam siyaset düşüncesinin iki ana unsurunu ortaya çıkarmıştır: Birincisi Hz. Peygamber (sav) sonrası İslâm toplumunda devlet yönetim biçiminin nasıl şekillendiğidir. İkincisi fırka ve mezheplerin Abbasî Devleti'nin birinci asrının sonuna kadar uzanan zaman dilimi içerisinde devlet başkanının göreve ne şekilde gelmesi gerektiğine dair yaklaşımlarıdır. Bu iki ana unsuru temel alarak çalışmamızı Abbâsî davetine zemin hazırlayan dinî-siyasî hareketler ile başlattık ve Vâsık-Billâh dönemi sonuna kadar devam ettirdik.

Çalışmamızı biyografik bir tarzda şekillendirmedik. Mezhep imâmlarının ve halifelerin hâl tercümelerini sadece mevcut başlıkla ilgili olan yönleriyle ele aldık. Böylelikle mezhep imamlarına ve halifelere çalışmamızın bütünü içinde farklı başlıklar altında yer vermiş olduk.

Çalışmamızı İslâmın tarihî tecrübesinde ortaya çıkmış olan siyasî yönetim modeli etrafında oluşan mezheplerin erken dönem Abbâsî iktidarıyla ilişkilerinin toplumsal, siyasal ve ideolojik temelleri üzerine yapmaya çalıştık. “Kim”, “ne” ve “ne zaman” sorularını fazla sormadan, konuyu tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak anlamak ve açıklamak çabası içinde, “nasıl” ve “niçin” soruları üzerinde yoğunlaşarak yazmaya gayret gösterdik. Her mezhep hareketinin tarihî arka planına ve doğasına ilişkin mutlaka ayrıntılı bir çalışma yapılmasının gerekli olduğunun bilincindeyiz. Ayrıca mezhep-iktidar ilişkilerini sentezleme ve tarihsel bağlamına yerleştirmedeki çabanın da kıymetli olduğunu biliyoruz. Mezhep-iktidar ilişkilerinin tarihî seyrini ortaya koymada, konu üzerinde, her uzmanlık alanı tarafından yapılması gereken kapsamlı ve güncel araştırmalara da ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

“Erken Dönem Abbâsîlerde Mezhep-İktidar İlişkileri” konusunu incelemem hususunda beni teşvik edip cesaretlendiren, konunun ele alınışı ve karşılaşılan güçlüklerin aşılmasında desteklerini esirgemeyen kıymetli tez hocam Prof. Dr. Ali AVCU’ya, tezin her aşamasında değerli öneri ve katkıları bulunan saygıdeğer hocamlarım Prof. Dr. Metin BOZKUŞ’a, Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ’a ve Doç. Dr. Şaban ERDİÇ’e ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen tüm hocalarıma ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih SANCILI
Sivas-2020